

BĀTINĪLĪK VE AKADEMĪ
WOUTER J. HANEGRAAFF

VakıfBank Kültür Yayınları: 0176
İnsan ve Toplum: 015

BÂTİNİLİK VE AKADEMİ
BATI KÜLTÜRÜNÜN
REDEDEDİLMİŞ BİLGİSİ
WOUTER J. HANEGRAAFF

Özgün adı
Esotericism and the Academy
Rejected Knowledge in Western Culture

Türkçesi
Emrah Saraçoğlu

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Rabia Palazoğlu

Son Okuma
Dr. Ebru Pehlivan

VakıfBank Kültür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022

© Cambridge University Press 2012

ISBN 978-625-7447-88-1

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

This translation of "Esotericism and the Academy Rejected Knowledge in Western Culture" is published by arrangement with Cambridge University Press.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi

B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul

Telefon: 0212 354 3000

Sertifika No: 46403

1. Baskı: Kasım 2022

BÂTINİLİK VE AKADEMİ

BATI KÜLTÜRÜNÜN
REDDEDİLMİŞ BİLGİSİ

WOUTER J. HANEGRAAFF

TÜRKÇESİ
EMRAH SARAÇOĞLU

WOUTER J. HANEGRAAFF

1961 yılında Amsterdam'da doğdu. Utrecht Üniversitesi Din Araştırmaları Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Hollanda Bilimsel Araştırmalar Derneği'nden (NWO) aldığı doktora sonrası bursu ile araştırmalarına Paris'te devam etti. 1999'dan beri Amsterdam Üniversitesi Hermetik Felsefe ve Bağlantılı Akımlar Tarihi Bölümü'nde profesör olarak çalışmaktadır. 2006'da Hollanda Kraliyet Sanat ve Bilim Akademisi'ne seçilen Hanegraaff, Avrupa Batı Bâtınlığı Çalışmaları Cemiyeti başkanlığını da yürütmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, *Swedenborg, Oetinger, Kant: Three Perspectives on the Secrets of Heaven*, *Western Esotericism: A Guide for the Perplexed*.

EMRAH SARAÇOĞLU

1986 Isparta doğumludur. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunudur. 2010 yılından beri çoğunlukla edebiyat ve sosyal bilimler alanlarında çevirmenlik yapmaktadır. *Inferno, Üniversite Harabeleri, Maça Valesi, Malcolm X: Yaşamı ve Ölümü, Üniversiteyi Yeniden Kurmak: 20. Yüzyılda Akademide Dünya Çapında Değişimler* eserleri Türkçeleştirdiği metinlerden birkaçıdır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	7
Giriş	11

BİRİNCİ BÖLÜM

Hakikatin Tarihi Antik Bilgeliği Geri Kazanmak	17
Rakip Makro Tarihler	19
Platonik Oryantalizm	24
Hristiyan Apolojistleri	29
Doğulu Bilge Adam: Georgios Gemistos Plethon	40
Platonik Teolog: Marsilio Ficino	52
Gizli Musa: Mirandolalı Giovanni Pico ve Hristiyan Kabalası	65
Evrensel Katolik: Agostino Steuco	79
Bir Döngünün Sonu	84

İKİNCİ BÖLÜM

Yanlışın Tarihi Paganlığı Kovmak	91
Paganlara Karşı	92
Babalara Karşı	107
Anti-Apolojist: Jacob Thomasius	114
Heresiyolog: Ehregott Daniel Colberg	120
Pietist Tepki	127
Dinî Deneyimciliğin Doğuşu: Gottfried Arnold	132
Aydınlanma ve Kararma	140
Tarihçi: Jacob Brucker	150
Yolların Ayrılışı	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tarihin Yanlışı Okült Tahayyülü	167
Lekeli Terminolojiler 1: Batıl İnanç	170
Lekeli Terminolojiler 2: Büyü	178
Lekeli Terminolojiler 3: Okült	191
Bilim ile Din Arasında Simya	205
Gizliliğin Örgütlenmesi	219
Okült Piyasası	230

Element Kurmacası	233
Reddedilmiş Bilgi İcmalleri	242
Gizli Gelenekler ve Saklı Tarihler	250
Çöl	262

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tarihin Hakikati Akademiye Giriş	269
Manyetik Tarihyazımı: Alman Romantik Mesmerizmi ve Evrimcilik	272
Eranos Arketipi: Carl Gustav Jung ve Batılı Bilinç dışı	288
Eranos ve Dinî Deneyimcilik: Scholem, Corbin, Eliade	306
Tarihçilerin Dönüşü: Peuckert ve Thorndike'tan Frances Yates'e	324
Antoine Faivre ve Batı Bâtınlığı	344
Akademide Bâtınlık	364

SONUÇ

Hafızayı Tazelemek	379
Kaynakça	389
Dizin	453

TEŞEKKÜR

Bu kitap, geniş ve gittikçe büyüyen bir uluslararası bilim insanları topluluğu tarafından sürdürülen yeni bir araştırma sahasındaki yirmi yılı geçkin yoğun iştirakin neticesidir. Kaynakça, onların yayınları yoluyla yaptıkları etkiyi belgelemektedir; ne var ki bu resmi dizinin gerisinde sayısız kişisel karşılaşmanın, muhabbetin, müşterek girişimin ve arkadaşlığın hatıraları vardır. Hayatımı hem entelektüel hem de kişisel düzeyde zenginleştirmiş olan, dünyanın dört bir yanından meslektaşlarıma derinden minnettarım. Aralarından yalnızca birkaçını burada isimleriyle anacaksam, bunun sebebi bu kitaba özellikle somut ve vazgeçilmez katkılarda bulunmuş olmalarıdır.

Amsterdam Üniversitesi'ndeki Hermetik Felsefe ve Bağlantılı Akımlar Tarihi Kürsüsü Vakfı 2009-2010 akademik yılında ücretli izin kullanmama olanak tanıdı ve taslağı tamamlayabilmiş olmam tümüyle onların cömertlikleri sayesinde. Yeri gelmişken, kürsünün kurucusu Rosalie Basten'a yıllar boyunca bu araştırma sahasının gelişimini mümkün kılmak için yaptığı her şeyden dolayı minnettarlığımı ifade edeyim. Onun yanında, devam eden destekleri için merkezin diğer ve eski üyelerine de (Willem Koudijs, Frans Tilman, Sijbolt Noorda, Roelof van den Broek, Ernestine van der Wall, Karel van der Toorn, Jan Bremmer ve Pieter van Onzenoort) teşekkür etmek istiyorum.

İkinci olarak Hermetik Felsefe ve Bağlantılı Akımlar Tarihi Merkezi'ndeki meslektaşlarıma (sürekli çalışanlar ve doktora adayları) teşekkür etmek istiyorum: Marco Pasi, Peter J. Forshaw, Egil Aspren, Tessel M. Bauduin, Gemma Kwantes, Joyce Pijnenburg ve Osvald Vasiček. Böylesine sıcak ve işine bağlı bir grup insanla çalışmak benim için bir zevk ve her birinin bu projenin tamamlanması için –kimi zaman farkında olmadan– yaptıkları büyük ya da küçük yardımlardan dolayı minnettarım (Marco ve Peter özelinde, ağır zaman baskısı altında son taslağı okuyup yorumda bulduklarını ve ücretli iznim sırasında çalışmaya müdahil olduklarını bilhassa belirtmek isterim). Doğal olarak minnettarlığım merkezin eski üyeleri Jean-Pierre Brach, Olav Hammer, Kocku von Stuckrad, Roelie van Kreijl ve Marieke J. E. van den Doel'e kadar uzanmaktadır; son ama bir o kadar da önemli olarak yıllar boyunca coşkuları ve açık zihinleriyle Amsterdam'da öğretmenlik yapmayı benim için bir zevk hâline getiren tüm mevcut ve eski öğrencilerime teşekkür etmek istiyorum.

Daha geniş meslektaşlar çevremden birkaç kişiyi burada isimleriyle anmak gerekir: Latince tercümedeki bazı sorunlarla ilgili yardımlarından dolayı Ruud M. Bouthoorn; Birinci Bölüm üzerinde yaptığı birtakım hayati geri bildirimlerden dolayı Roelof van den Broek; bazı Yunanca tercümelemlerle ilgili yardımı ve bir dizi esrarengiz alıntının kaynağını tespit etmesi sebebiyle Dylan Burns; taslağı (kendisi hakkında olan bölüm de dâhil olmak üzere) okuyup yorumda bulunduğu ve kişisel kayıtlarına erişim izni verdiği için Antoine Faivre; paha biçilmez kütüphanesinden faydalanmama izin verdiği ve Eranos üzerine kitabının hâlen yayımlanmamış İngilizce çevirisini paylaştığı için Hans Thomas Hakl; bana bulunması zor bir kitabın fotokopilerini temin ettiği için Kristine Hannak; bana makaleler yolladığı ve Plethon hakkındaki bölümle ilgili geri bildirim sağladığı için John Monfasani; taslağı okumasından ve kesintisiz desteği ve teşvikinden dolayı Victoria Nelson; tam olarak aynı yardımlarından ötürü Monika Neugebauer-Wölk; ilk üç bölümü, özellikle de simya üzerine olan kısımları okuyup irdelediği için Lawrence M. Principe; ilk iki bölümü okuyup yorumladığı için Hereward Tilton; bana son derece nadir bulunan bir kitabın fotokopilerini yolladığı için Chiara O. Tommasi Moreschini ve Masonlukla* alakalı olarak verdiği vazgeçilmez malumat ve geri bildirimler için de Jan A. M. Snoek.

Son olarak Cambridge University Press'in editörlük ekibine, özellikle Kate Brett, Anna Lowe, Laura Morris ve Sarah Roberts'a teşekkür etmek istiyorum; sadece profesyonellikleri için değil, kişisel bir yaklaşım sergilemek ve çalışmasına samimi bir ilgi göstermek suretiyle yeni bir yazara hoş karşılandığını hissettirdikleri için de: Bu, ne yazık ki akademik yayıncılık dünyasında evrensellik arz eden bir tavır değildir ve dolayısıyla daha da takdire şayandır. Sonuncu ama bir o kadar da önemli olarak derinlemesine ve etkin bir şekilde gerçekleştirdiği kopya-düzeltilmesi ve zevkli teşrikimesaisi için Ann Lewis'e teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Hacimli bir kitap yazmak, katedral inşa ediyormuşsunuz hissi veriyor. Çökmesine engel olmak için hem genel mimari tasarıma hem de en ufak inşa ayrıntılarına aynı dikkati vermek gerekiyor; bu durum, inşaat malzemelerini (kitaplar, makaleler, daha fazla kitap...) toplamanın gerektirdiği ağır fiziksel emeğin yanında, kimi zaman meditasyon sınırlarında dolanan sürekli bir zihinsel konsantrasyon hâlini gerekli kılıyor. Başka bir deyişle, bu kitabı yazarak geçirdiğim sürenin çoğu boyunca bir keşiş hayatı yaşadım. En uygunsuz anlarda gelip klavyemin üzerinde yürüyen ya da ekranımın önünde mırıldayarak oturan iki küçük şeytanın, Lilith ve Pillows'un, eşliği olmaksızın bunu başaramazdım.

* "Mason" kelimesinin baş harfinin büyük/küçük yazılması hususunda metne sadık kalınmıştır. –ed.n.

Onlar bana akademik konsantrasyonun efsunlu dairesinin ötesinde hayatın akmaya devam ettiğini hatırlatıp durdular ve işte bu yüzden, onların asla anlamayacakları ve karşısında tümüyle kayıtsız kaldıkları bu kitap, sevgiyle onlara ithaf edilmiştir.

GİRİŞ

*Hic sunt dracones**

*Quod tanto impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare, destruere est.*¹

TERTULLIAN, ADVERSUS VALENTINIANOS III.5

Onun kültürümüzdeki mevcudiyetinin belli belirsiz farkındayız. Ne var ki sorsalar onun ne olduğunu tanımlayamaz ve ona ne isim vereceğimizi bilemez hâldeyiz. Pek çok ismi var ancak görünen o ki bunlardan hiçbiri açık ve doğrudan bir anlama sahip değil ve her biri bir şekilde sorgulanmaya ve kafa karıştırmaya açık çağrışımlar taşıyor. Gelgelelim, tüm bu isimler –“bâtınlık”, “hermesçilik”, “okült”, “büyü”, “mistisizm”, “batıl inanç”, “irrasyonel” ve benzerleri– tarihimizde ve dört bir yanımızda şüphe götürmez biçimde var olan bir şeye işaret ediyor gibidir. Kitapçıların ona hasredilmiş özel kısımları vardır, sanatçılar ve şairler ondan ilham aldıklarını ileri sürerler, teologlar onun tehlikelerine karşı uyarıda bulunurlar. Kültürel geçmişimizin kaynaklarını çalışırken ya da sadece popüler bir dergiyi okur yahut televizyon izlerken illa ki onun temsilcileriyle ya da fikirleriyle karşılaşırız. Ve bu olduğunda, çoğumuz bir tür duygusal tepki verdiğimiz en azından hayal meyal farkındayızdır: Huzursuzluk, rahatsızlık, eğlenme, küçümseme ya da belki belli belirsiz bir merak, şaşkınlık, hatta heyecan duygusu. Yapmaktan *geri* durduğumuz ya da ancak nadiren yaptığımız şeyse ona ısrarcı biçimde bakmak ve kendimize gördüğümüz şey hakkında sorular sormaktır. Gerçekte, tüm bunlar nedir? Nereden gelmektedir? Bunların tamamı nasıl yan yana durmaktadır? Bunun toplumuzda ve tarihimizdeki işi nedir? Ve biz neden onun karşısında gülümsemeye, utanç hissetmeye ya da öteki yana bakmaya eğilimliyiz?

Yukarıdaki cümlelerde geçen genelleyici “biz” zamiri, münhasıran değilse de başat olarak kendim gibi entelektüellere ve akademisyenlere atıfta bulunmaktadır. Bu türden sorular, lisans öğrenciliği yıllarımda Will-Erich Peuckert isimli bir Alman bilim insanının kitabıyla karşılaştığımdan beri zihnimi kurcalamaya devam etti. Kitap *Pansophie* ismini taşıyor ve daha önce hiç duymamış olduğum bir dizi erken dönem modern yazarı ele alıyordu: Platoncu bir filozof (Marsilio Ficino), büyü hakkında yazan bir yazar (Cornelius Agrippa), asi bir hekim (Paracelsus), hüyalara

* *Burada ejderhalar vardır.* (Orta Çağ’da haritalarda potansiyel tehlikelerin ve keşfedilmemiş yerlerin olduğu bölgelere ejderha veya diğer mitolojik yaratıklar konurdu. Tehlikeli ve keşfedilmemiş yerler anlamına gelen bu cümle de bu durumu taklit eder.) –ed.n.

1. “Son derece dikkatle saklanmış bir şeye sadece işaret etmekle kalmak, onu yok etmek demektir.”

düşkün bir ayakkabı tamircisi (Jacob Böhme) ve pek çok başkası. Onların fikirlerini öğrendim ki bunlar karmaşıktı, alışılmadık cinstendi ve felsefe, din, edebiyat, sanat ve bilim arasındaki tanımlanması güç, sahipsiz bir muntıkada konumlanmıştı. Ve şu aşikâr hâle geldi ki bunlar, marjinal olmak şöyle dursun, kendi zamanlarında kayda değer oranda etkili olmuşlardı ve yüzyıllar boyunca, hatta bizim zamanımıza kadar izi sürülebilecek büyük ve karmaşık entelektüel geleneklerin kökeninde yer alıyorlardı. Kısacası, bilinmedik bir dünya önüme serilmişti. Neden daha önce tüm bunlarla hiç karşılaşmamıştım?

İlgimi çekmişti ve daha fazlasını öğrenmek istiyordum, böylelikle hocalarımın tavsiye istedim. Ve işte o zaman, nihayetinde beni bu kitabı yazmaya sevk eden bir görüngenüye dair ilk tecrübelerimi yaşamaya başladım. Bu alana dönük ilgim öğretmenlerimi rahatsız ediyor gibiydi ve malumatla önerilere dönük mükerrem taleplerime, bu utanç verici konuyu bir yakan top misali bir başka meslektaşlarına havale ederek karşılık verdiler. Kimse ona dokunmak istemiyor gibiydi ve çok geçmeden şuna karar verdim ki şayet durum böyleyse birinin buna el atması gerekiyordu. İşte, bilinmedik bir kıtaya ilişkin incelemelerime böyle başladım ki burası, saygıdeğer öğrenim haritalarında, üzerinde şu olumsuz seyahat tavsiyesi olmaksızın nadiren görünür: *Hic sunt dracones*. Çok az rehber kitap mevcuttu ve içlerinden çok daha azının güvenilir olduğu ortaya çıktı. Nadir istisnalar haricinde, bu bilinmedik bölgede ciddi maceralara atılmış bilim insanları yalnızca tek bir kasaba ya da vilayette kalıp başka bir yere gitmeyi reddetmişti ve içlerinden pek çoğu, daha onun dillerinden birini bile öğrenmemişken onun hakkında derin bilgiye sahip olduğunu ileri sürüyordu. Neredeyse hiç kimse, eğreti şekilde bile olsa bir bütün olarak kıtayı haritalamaya teşebbüs etmemişti ve bunu denemiş çok az sayıdaki kişi de burasının bizatihi sınırlarına ilişkin anlaşmazlık içindeydi.

Geçtiğimiz yirmi yıl içinde durum gelişme göstermeye başladı. Ben onu keşfetmeye başladığımda, bir bütün olarak bu öğrenim kıtasına hasredilmiş tek bir akademik kürsü vardı ve öğrencilerin düzenli bir müfredatın parçası olarak onu çalışabilecekleri hiçbir üniversite programı yoktu. Bunu yazdığım sırada, hepsi Avrupa'da olmak üzere en azından üç tane mevcut: Özellikle alanın enginliği göz önünde tutulduğunda hâlen çok mütevazı sayılır ancak daha fazlasının geleceğini vadeden cesaret verici bir başlangıçtır. Birkaç akademik dergi ve cemiyet, sayısız uluslararası konferans ve devasa sayılarda makale ve kitap göstermektedir ki bir zamanlar muhtemelen modern akademik araştırmadaki en büyük *terra incognita* olan bu saha artık gittikçe artan sayıda akademisyeni kendine çekmektedir. Hatta onlar buna ne isim verecekleri konusunda da anlaşmış gibidirler: *Batı bätiniliği*.

Bu kitapta alanın bir haritasını sunmaya ya da tarihini yazmaya girişmiyorum. Bunun yerine onun, mevcudiyetini bildiğini iddia edenler tarafından sınırları ilk kez çizilmeye başlandığından bu yana akademisyenler ve entelektüellerce nasıl

tasavvur edildiğinin tarihini yazmaya koyulmuş bulunuyorum. Burada onunla tanışmamız yalnızca onların gözünden olacaktır ve çok geçmeden şu açık hâl gelecektir ki kendinden emin bir şekilde onun tabiatını –kimi zaman kayıp bir cennet, kimi zaman iblislerle dolu bir alan ya da ahmakların sığınağı olarak– tarif etmiş olanların pek çoğu ya kendi umutlarını yahut korkularını ona yansıtmış ya da diğerlerinin onun hakkında söylediklerini tekrar etmiştir. Ne var ki bu kıta hakkında dile getirilen iddialar ne denli abartılı olursa olsun, bir husus açıktır: Burası her zaman *Ötekinin* alanı olarak görülmüştür. Sakinleri bizden farklı düşünen ve farklı yasalara göre yaşayan, tuhaf bir ülke olarak tasavvur edilmiştir: İster fethedilmesi ve medenileştirilmesi ister kaçınılması ve görmezden gelinmesi, isterse bir ilham kaynağı olarak öykünülmesi gerektiği düşünölsün, bizatihi kimliğimize karşı, iyi ya da kötü, her zaman bir meydan okuma teşkil etmiştir. Nadiren farkında olsak da “bizim” kim olduğumuzu ve neyi savunduğumuzu açıklamaya çalışırken, *onlara* benzemediğimizi göstermek için kırk takla atmışızdır. Aslına bakılırsa hâlâ da atıyoruz.

Ötekiliğe ilişkin bu algılarda ne kadar hakikat olduğu, doğrudan cevaplama ya çalışmayacağım ucu açık bir sorudur. Gelgelelim, vurgulanması gereken şudur ki “bâtınlık” ya da “okült” hakkındaki algılarımız kendimize dair nasıl düşündüğümüzle ayrılmaz biçimde iç içedir: Neredeyse hiçbir zaman bu olgunun bilincinde olmasak da entelektüeller ya da akademisyenler olarak kimliğimizin bizatihi kendisi, o kimliğin ters ayna imgesinin zımnı reddine dayanır. İşte bu yüzden ki “Batı bâtınlığı” sahası, bir bütün olarak akademik araştırma için potansiyel anlamda patlayıcı içerimler taşımaktadır. Ona ilişkin miras aldığımız varsayımların, tarihsel kaydın ön yargısız soruşturulmasından ziyade, ideolojik inşaların ve basmakalıp yargıların yansıması oldukları için yetersiz kaldıkları ortaya çıkarsa o zaman bizatihi kendi kimliğimizin temellerini yeniden düşünmek zorunda kalacağız. Bâtını ya da okült ötekiliğe ilişkin muhayyel inşalarımız aynı zamanda bizatihi kendiliğimizin inşasıdır ve bu yüzden de “onların” farklı olduğu ortaya çıkarsa eldeki soru bunun bizim için ne ima ettiğidir.

Hülasa, öğrenim haritalarındaki boş alanları keşfe çıkmak ve onların ejderhalarıyla yüzleşmek tehlikeli bir iştir. Muhtemeldir ki bizi tanınmayacak kadar değiştirecektir ve öyle de yapmalıdır: Eğer seferlerimizden hiç değişmemiş olarak dönersek bu ejderhaların kazandığı anlamına gelir. Bu kitapta, bu teşebbüsü az ya da çok başarıyla gerçekleştiren bir dizi akademisyeni takip edeceğiz. Bu metni, onların eşliğinde altı yüzyıl boyunca seyahat edip kendi zamanımıza döndükten sonra, entelektüellerin ve akademisyenlerin bildikleri dünyanın artık pek de eskisi gibi görünmediğini keşfedecekleri umuduyla yazmış bulunuyorum.